

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoff-
man τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ
Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλό-
πουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust
ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσυμαδὸς σύμβου-
λος ἐπικρατείας. — Χ. Τζωρτζόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης. — Franz Bœhm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg
— Παν. Κανελλόπουλος καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταν-
τῖνος Τσάτσος ἔκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδορα-
κόπουλος τακτ. καθ. Πανεπιστημίου Θεσβνίκης. — Θεμ. Τσάτσος
ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1933

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Léon Brunschvicg: De la connaissance de soi.

(Paris Alcan 1931).

Τὸ ὑπὸ τὸν ἄνω τίτλον βιβλίον τοῦ γνωστοῦ γάλλου σοφοῦ περιέχει, ὡς ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἐν τῷ προλόγῳ, τὰς δέκα του διαλέξεις εἰς τὴν Σορβωνῆν διαρκούντος τοῦ χειμῶνος τοῦ 1929—30. Σκοπὸς τῶν διαλέξεων ἐκείνων ἦτο ἡ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου θεωρουμένου ὄχι διὰ μέσου τῶν διαφορῶν σταδίων τῆς μεταφυσικῆς ἢ τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' ἐν ὅλῃ τῇ ἐκτάσει τῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ. Κατὰ τὰς διαλέξεις του ταύτας ὁ συγγραφεὺς θίγει πλεῖστα ὅσα θέματα τὰ ὅποια θίγει καὶ ὁ κ. Bergson ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ συγγράμματι *Les deux sources de la morale et de la religion*, δημοσιευθέντι ὀλίγους μῆνας μετὰ τὸ τοῦ κ. Brunschvicg. «Γνῶθι σαυτὸν» ἔλεγεν ὁ Σωκράτης. Τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος βιβλίου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐγκύψῃ καὶ νὰ μελετήσῃ τὸ παρελθόν του ὄχι μόνον διὰ νὰ ἀναστήσῃ ἀλλὰ ἰδίως διὰ νὰ ἐρευνήσῃ καὶ ἐξετάσῃ τὸ μέλλον του καὶ τὸν προορισμὸν του. Θὰ ἐξετάσῃ ἰδίως ἐὰν ὁ ἄνθρωπος «τὸ λογικὸν αὐτὸ ζῶον» ἐκέρδισε τὸ στοίχημά του ὅταν διεκήρυξε τὴν αὐτονομίαν τῆς εἰδικῆς αὐτοῦ προσόδου ἐν πλήρει ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀναγκαιότητας τὰς περιλαμβανομένας εἰς τὸ ἔνστικτον τῆς ζωῆς καὶ εἰς τὰς παραδόσεις τῆς κοινωνίας. Τὸ ἐκέρδισεν ὅμως τὸ στοίχημα αὐτό; Ναι ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὰ ἀνώτατα σημεία τῆς ἰδέας τῆς ἀπόδειξις τούτου τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης. Ἐὰν ὅμως θεωρήσωμεν τὸ μέσον ἐπίπεδον αὐτῆς βλέπομεν ὅτι ποτὲ δὲν ὑπῆρξε τόσον καταφανῆς ὁ κίνδυνος συνολικῆς ὀπισθοδρομῆσεως. Διὰ νὰ ἀποτραπῇ ὁ κίνδυνος οὗτος εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τὸν ἑαυτὸν μας.

Τί εἶνε τὸ ἐγώ; τί εἶνε ὁ ἑαυτός μου; Τὸ «ἐγώ» εἶνε ἀπλοῦν καίτοι δὲν εἶνε ἔννοια (ἐξ ἀφαιρέσεως) ἐνῷ ὁ ἑαυτός μου εἶναι ἄθροισμα πολλῶν καὶ ἑτερογενῶν στοιχείων. Πῶς θὰ γνωρίσωμεν τὸν ἑαυτὸν μας; Διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς αὐθεντικὴν γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ μας ἀνάγκη νὰ διακόψωμεν πᾶσαν σχέσιν μετὰ τοὺς τρόπους τοῦ λέγειν καὶ τοῦ σκέπτεσθαι οἱ ὅποιοι παρεμβάλλουν καὶ μᾶς ἐμποδίζουσιν νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ ἐσωτάτου ἑαυτοῦ μας. Προκειμένου περὶ τῶν ἐπιστημῶν τῆς ὕλης,

ἡ διάνοια εἶνε ἐξωτερικὴ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀντικείμενόν της. "Ὅταν ὁμῶς πρόκειται περὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, ἡ συνειδησίς μας μᾶς τοποθετεῖ ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τῆς παρατηρήσεως, δηλαδὴ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ἀφ' ἧς ὀρμῶνται αἱ διάφοροι ἠθικαὶ ἐπιστήμαι. Ἐνταῦθα ἡ ἐνότης εἶνε δεδομένη ἐξ ἀρχῆς ἐν ᾧ εἰς τὰς ἐπιστήμας τῆς ὕλης ἡ ἐνότης εἶνε ἰδεωδὲς ἀπομεμακρυσμένον πρὸς τὸ ὅποσον τείνουσιν ἐκεῖνα. Πάντως διὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ μας ἐγὼ δὲν εἶνε κατάλληλος οὔτε ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις ὅπως τὴν διενεργοῦσιν οἱ φιλόλογοι, οὔτε καὶ ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις τῶν μυστικιστῶν. Πολὺ ἀσφαλέστερον κριτήριον δύνανται νὰ ἀποτελέσωσιν αἱ πράξεις μας. Ἡ ψυχολογία τῶν πράξεών μας, βασιζομένη κυρίως ἐπὶ τῆς βιολογίας θὰ πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τῆς τὰς τάσεις αἱ ὅποιαι εἶνε χαρακτηριστικαὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς: τοιαῦτα εἶνε αἱ τῆς αὐτοσυντηρήσεως, τῆς διατηρήσεως ἐν ζωῇ διὰ τῆς τροφῆς καὶ τῆς διαίτησεως τοῦ γένους. Ἐκαστὸν τῶν βασικῶν τούτων ἐνστικτῶν ἐνέπνευσε καὶ μίαν φιλοσοφίαν.

Ὁ πόλεμος πάντων κατὰ πάντων, ἡ βᾶσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Hobbes στηρίζεται ἐπὶ τοῦ φόβου, τοῦ γενικοῦ φόβου, ὁ ὅποιος εἶνε τὸ ἀναγκαῖον ἀντίβαρον τῆς τάσεως πρὸς αὐτοσυντήρησιν διὰ τῆς ἀμύνης κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων. Ὁ ἀγὼν περὶ ὑπάρξεως (ἀγὼν διὰ τὰ τρόφιμα) ἐγέννησε τὴν θεωρίαν τοῦ Δαρβίνου, ἡ δὲ ὀρμὴ πρὸς διαίτησιν διὰ τῆς ἀναπαραγωγῆς εἶνε τὸ θεμέλιον τῶν θεωριῶν τοῦ Freud. Καὶ αἱ τρεῖς αὗται θεωρίαι ζητοῦσι νὰ φθάσωμεν ἕως εἰς τὰς βαθεῖας ρίζας τῶν ἐνστικτῶν τούτων. Ἀλλὰ αἱ πρωταρχικαὶ αὗται τάσεις τὰς ὁποίας ἀποκαλοῦμεν ἐνστικτα ἐξηγοῦσι τὰς αὐτομάτους ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ἀνθρωπίνη ὁμῶς φύσις, ὡς ἀνθρωπίνη, ἐκδηλοῦται ἐξ ἴσου φυσικῶς ἐν τῇ ἀντιδράσει καὶ ἀντιστάσει πρὸς τὰς ὀρμὰς αὐτάς. Ἡ ἔρευνα ἄρα τοῦ ἑαυτοῦ μας εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀποβλέψῃ εἰς ἀμφότερα, μάλιστα δὲ ἡ ἀντίδρασις καὶ ἡ ἀντίστασις αὕτη θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὀριμάνσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους: ἐπὶ παραδ. αὐτοκτονία, ἡ μεγάλαι θυσίαι χάριν ἰδεωδῶν ἢ γενικῶν σκοπῶν. Διὰ τὴν γνῶσιν καὶ κατανόησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας δὲν ἀρκεῖ ἡ φύσις, ἀλλ' ἀπαιτεῖται καὶ ἡ ἱστορία.

§ 2. Ἡ ἀνθρωπότης εἶνε σύνολον λειτουργιῶν εἰς ἐκάστην δὲ ἐξ αὐτῶν ἀντιστοιχεῖ καὶ μία φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀνθρωπότητος παρουσιάζεται διαδοχικῶς ὡς φιλοσοφία τῆς τεχνικῆς ἢ τῆς θρησκείας, τῆς γλώσσης ἢ τῆς τέχνης, τῆς πολιτικῆς ἢ τῆς ἐπιστήμης, θὰ ἐξετάσωμεν δὲ ἐν ποίῳ μέτρῳ ἐκάστη ἐκ τῶν ἀπόψεων τούτων συμβάλλει εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ὅλας αὐτὰς τὰς ἀπόψεις, τὰς ὁποίας συνήθως παραλείπει ἡ ψυχολογία, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν. Ὁ κ. Brunshvicg λέγει μόνος του ὅτι θὰ ἤθελε τὴν μελέτην του νὰ τὴν ὀνομάσῃ Ἀνθρωπολογία, διότι κατ' αὐτὸν ἡ ἀνθρωπολογία δὲν εἶνε ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου ὡς εἶδους τῆς ζωολογίας, ἀλλὰ παρακολουθεῖ αὐτὸν εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς λειτουργίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τούτο ὁμῶς δὲν

σημαίνει ὅτι ὁ συγγραφεὺς κηρύσσεται ὑπὲρ οἴουδῆποτε ἐκ τῶν ὀρι-
σμῶν τοῦ ἀνθρώπου. Καμμία ἐξ αὐτῶν, οὔτε ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς, οὔτε
ἡ θεωρία περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς κατασκευαστοῦ ἐργαλείων ἢ δημιουργ-
γοῦ θεῶν, δὲν ἐξαντλεῖ ὀλόκληρον τὴν φύσιν του. Ἡ πρώτη εἶνε ἡ τῆς
τεχνικῆς. «Ἐάν» λέγει ὁ κ. Bergson (ἐν τῷ συγγράμματι του L' évo-
lution créatrice), «περιορισθῶμεν εἰς ὅ,τι ἡ ἱστορία καὶ ἡ προϊστορία
μᾶς παρουσιάζουσιν ὡς τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ νοῦ
δὲν θὰ εἴπωμεν homo sapiens ἀλλὰ homo faber». Ὁ ἄνθρωπος,
κατὰ τὸν Φραγκλίνον εἶνε ζῶον ὅπερ κατασκευάζει τὰ ἐργαλεῖα του.

Καίτοι εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῆς δύσεως ἔλαβε συνείδησιν
τοῦ ἑαυτοῦ του ἐν τῇ ἐξυψώσει τῆς «σοφίας», ἡ ὁποία εἶνε τελείως
ἀνιδιοτελής, ὅμως εἶνε ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ πρώτη τοῦ ἀνθρώπου ἐνέρ-
γεια (ἰδ. καθ' ἣν ἐποχὴν εἶνε δυνατόν νὰ δώσωμεν εἰς τὸ σπονδυλω-
τὸν μαστοφόρον τὸν χαρακτηρισμὸν «ἄνθρωπος») ἦτο νὰ κατασκευάσῃ
ἐργαλεῖα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὑπάρξεώς του, φαίνεται δὲ ὅτι αἱ βελό-
ναι τῆς Μαγδαληνῆς ἐποχῆς ἦσαν κατὰ πολὺ τελειότεραι τῶν ὑπὸ
τῶν ῥωμαίων χρησιμοποιουμένων. Ἐνταῦθα ὅμως παρατηροῦμεν τὸ
περίεργον φαινόμενον, ὅτι οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι δὲν εἶχον συνείδησιν τῆς
ἐσωτερικῆς φύσεως τῶν τεχνικῶν αὐτῶν μέσων. Ἐὰν πρὸ αὐτῶν γεγο-
νότα τὰ ἔβλεπον οἶονεὶ διὰ μέσου ὁμίχλης ἀναμιγνύοντες μὲ αὐτὰ τὰ
ἀποκυήματα τῆς φαντασίας των ἐξ ἴσου ἄλλως τε ἀόριστα.¹⁾ Ὅταν δὲ
θὰ ἀρχίσουν νὰ σκέπτονται ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν χρησιμοποιουμένων τε-
χνικῶν μέσων θὰ ἀνεύρουν τὰς ἐξηγήσεις ὄχι εἰς τὴν μηχανικὴν, ἀλλ' εἰς
τὴν μαγείαν καὶ τὴν ἀλχημείαν. Ὅπωςδῆποτε εἶνε βέβαιον ὅτι αἱ
ἀπαρχαὶ καὶ τῶν πλέον ἀφηρημένων ἐπιστημῶν εἶνε ἐμπειρικαὶ ὀφει-
λόμενα πλειστάκις εἰς τὴν καλὴν τύχην.²⁾ Ὁ ἄνθρωπος ὅμως χρησι-
μοποιήσας ὡς κινητήριον δύναμιν τὴν θερμότητα καὶ τὸν ἠλεκτρισμὸν
παρήγαγε κατὰ πολὺ ἀνώτερον τῶν δυνάμεων του. Ἄλλοτε ἦτο κύριος
τῶν ἐργαλείων του, τώρα φαίνεται ὡς νὰ ἔγινε δοῦλος τοῦ ἐργαστα-
σίου. Δὲν νομίζομεν ὅμως ὅτι αἱ ἐναντίον τῆς τεχνικῆς πολλαὶ κατη-
γορίαι νὰ εἶναι ἀπολύτως βásiμοι, διότι ἡ τεχνικὴ δὲν εἶνε ἀνίκανος
νὰ διορθώσῃ ἑαυτήν· ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ προαγάγῃ τὸ ἀνθρώπινον
γένος, ἀρκεῖ νὰ τὸ θελήσῃ. Ἐάν καταστήσῃ λογικωτέραν καὶ συστη-
ματικωτέραν τὴν ἐργασίαν θὰ ἐπιτύχῃ περισσότερα μὲ ὀλιγώτερον
κόπον καὶ θὰ τοῦ μείνῃ ἐλεύθερος χρόνος ἱκανὸς διὰ νὰ μεριμνήσῃ διὰ
τὴν ἐξύψωσιν τοῦ ἑαυτοῦ του.³⁾

1) Πρβλ. τὰ συγγραμμ. τοῦ κ. Lery - Bruhl ἐν Ἀρχ. Φιλ. Ἔτος Γ' τεῦ-
χος 2 καὶ ἔτος Δ' τεῦχος 1.

2) Μηδ' αὐτῶν τῶν μαθηματικῶν ἐξαιρουμένων. Ἴδε Ἀρχ. Φιλ. Ἔτος
Δ' τεῦχος 2ον Meyerson: du cheminement de la pensée.

3) Τὸ σημεῖον τοῦτο τονίζει καὶ ὁ κ. Bergson ἐν τῷ τελευταίῳ ἔργῳ του
Les deux sources de la morale et de la religion.

§ 3. Ἡ βιολογία ἐξαντλεῖ τὴν ἐξέτασιν τῶν ζώων δὲν ἐξαντλεῖ ὅμως τὸν ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος ἀντιδρᾷ εἰς τὰς ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιβεβλημένας εἰς αὐτὸν συνθήκας. Εἶνε γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔλαβε τελείαν καὶ πλήρη ἑαυτοῦ συνείδησιν ἐνόσω δὲν ἐθεώρησε ἑαυτὸν ἰστάμενον ἐπὶ ἐπιπέδου ὑψηλοτέρου ἀπὸ τὴν φύσιν, ἐν ὅσῳ τοῦτέστιν δὲν ἔθεσε πρόβλημα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῇ σωτηρίας του. Καὶ οὕτω ἔχομεν ἔναντι τοῦ ἀνθρώπου τεχνίτου τὸν ἄνθρωπον τῆς θρησκείας τὸν homo religiosus, ὁ ὁποῖος ἐπίσης εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθῆ. Ἀπὸ ἀπόψεως τῆς ἐκτάσεως αὐτῶν αἱ θρησκεῖαι παρουσιάζονται ὑπὸ δύο τύπους: ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔχομεν θρησκείας τῶν μὴ πεπολιτισμένων λαῶν, θρησκείας συνδεδεμένας μὲ τὰς παραδόσεις κεκλεισμένων κοινωνιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς θρησκείας μὲ τάσεις καθολικότητος (βραχμανισμός, βουδισμός, Ἰουδαϊσμός, χριστιανισμός, μωαμεθανισμός). Ἀλλὰ ἐνταῦθα εὐρισκόμεθα πρὸ σοβαρᾶς δυσχερείας: αἱ θρησκεῖαι εἶνε δυνατόν νὰ ἐξετασθῶσιν ἀντικειμενικῶς, ἢ θρησκεία ὅμως, τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἀγθίσταται εἰς οἷονδ' ἕποτε ἔλεγχον διὰ τὴν ἐπαλήθευσιν. Ἡ δυσκολία ὑπερνικᾶται ἐὰν αὐτὸ τοῦτο τὸ αἶσθημα τὸ χρησιμοποιήσωμεν ὡς μοχλὸν χάριν ἐρεύνης τοῦ «ἱεροῦ» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ «κοσμικόν». Ἡ βᾶσις τῆς θρησκείας εἶνε τὸ ἱερόν. Τὸ ἱερόν εἶνε φοβερόν μυστήριον καὶ ἔχει ὡς βᾶσιν τὸν φόβον καὶ τὸν τρόμον. Δὲν ἐξαντλεῖται ὅμως ἐν αὐτῇ διότι εἰς τὸν φόβον προστίθεται καὶ ἡ ἐλπίς· καὶ τὰ δύο μαζὺ εἶνε χαρακτηριστικὰ μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς καταστάσεως ἀγνοίας καὶ ἀθεβαιότητος. Ἡ θρησκεία ὅμως ἔχει καὶ περιεχόμενον. Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει τρεῖς πηγὰς τῆς θρησκείας, τὸν νόμον, τὸν μῦθον καὶ τὸν λόγον. Ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος εἶνε νομοθέτης, ποιητὴς καὶ φιλόσοφος. Αἱ παλαιότεραι θρησκεῖαι ἐμφανίζονται εἰς ἡμᾶς ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ νόμου. Διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπέρχεται ἀνατροπὴ τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς διότι διὰ τῆς ἐκουσίας προσχωρήσεως εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν σχηματίζεται ἡ χριστιανικὴ κοινωνία τῆς ὁποίας τὰ ὅρια εἶνε ἀνεξάρτητα τῶν ὁρίων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ μῦθος ἀπετέλεσε πηγὴν τῆς θρησκείας ἀπὸ τῆς διεισδύσεως καὶ τῆς τελικῆς ἐπικρατήσεως τῶν μυστηρίων. Τὰ μυστήρια εἶχον ὡς χαρακτηριστικὸν τὴν ἐπιθυμίαν καὶ προσπάθειαν ὠρισμένων προνομιούχων πιστῶν νὰ ἐπικοινωνήσωσιν ἀμέσως πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ νὰ μετάσχωσιν οὕτω τῆς μακαριότητος αὐτῶν διὰ μαγικῶν καὶ ἰδιαιτέρως ἀποτελεσματικῶν τελετουργιῶν. Ἡ Αἴγυπτος μᾶς παρέχει καλλίτερον ἀπὸ οἷονδ' ἕποτε ἄλλο μέρος τὴν μετάθασιν ταύτην. Ἐκεῖ ὁ Ὄσυρις θεὸς τοῦ Νείλου, γίνεται τὸ Ἀγαθόν—ὄν τὸ ὁποῖον θανατοῦται χάριν τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων. Εἰς ταῦτα προστίθεται τέλος ὡς ὑπέρτατον μυστήριον ὅτι ὁ Ὄσυρις εἶνε βασιλεὺς τῶν νεκρῶν. Ἐρχεται τέλος ὁ λόγος, διὰ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει τὸν μῦθον ὡς μῦθον, καὶ διατυποῖ τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ ἐπιπέδου τῆς δόξης ἢ τῆς κατωτάτης βαθμῆς εἶνε ἡ πίστις καὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἀληθείας τὴν ὁποίαν μόνον ὁ λόγος εἶνε εἰς θέσιν νὰ φθάσῃ.

§ 4. Εἶνε ἀληθές ὅτι αἱ πρόοδοι τῆς τεχνικῆς κατέστησαν πολὺ καταφανῆ τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ τεχνίτου ἀνθρώπου καὶ τοῦ θρησκου ἀνθρώπου, ἀλλὰ πρόκειται πράγματι περὶ ἀντιθέσεως ἢ περὶ πεπλανημένης ἀντιλήψεως; μήπως μεταξὺ τῶν δύο παρεμπίπτει τρίτος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐλαττώνει σημαντικῶς τὴν μεταξὺ των ἀπόστασιν; Αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει: ὁ τρίτος αὐτὸς ἄνθρωπος εἶνε ὁ ἄνθρωπος τῆς μαγείας, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀρχικῶς συναντῶνται καὶ οἱ δύο ἄλλοι. Εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω (§ 2) ὅτι ὁ ἄνθρωπος τεχνίτης ἀπέδιδεν εἰς τὴν μαγείαν ἢ τὴν ἀλχημείαν ὅ,τι ἡ ἐπιστήμη θεωρεῖ ὡς ὀφειλόμενον εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ὁ φόβος καὶ ἡ ἐλπίς εἶνε ἡ βάσις τόσοῦ τῆς μαγείας, ὅσον καὶ τῆς θρησκείας. Τὸ παραδοξώτερον ὅμως εἶνε ὅτι τόσοῦ ἡ θρησκεία ὅσον καὶ ἡ τεχνικὴ ἀποκρούουν τὴν μαγείαν, ἐκατέρωθεν τούτων τὴν θεωρεῖ ὡς ἀνήκουσαν εἰς τὴν ἄλλην παράταξιν. Καὶ αἱ δύο τὴν ἀποκρούουν διότι ἀντιτίθεται εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχήν: τὴν ἀρχὴν τῆς νομιμότητος. Διὰ τὴν πρωτόγονον νοστροπίαν ἢ σύνδεσις τῶν γεγονότων εἶνε αὐθαίρετος, ὅ,τι δῆποτε συνδέεται πρὸς ὅ,τι δῆποτε νόμοι δὲν ὑπάρχουσι· ἐνῶ ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ ἐπιστήμη βασιζόνται ἐπὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὴν θρησκείαν, διότι καὶ εἰς αὐτὴν τὰ πάντα εἶνε κεκανονισμένα (ὑπὸ τῆς ὑποτιθεμένης βουλήσεως τοῦ Θεοῦ). Ὁ Θεὸς εἶνε μὲ τὸ μέρος τῆς θρησκείας καὶ ἄρα ἡ μαγεία θὰ εἶνε ἔργον τοῦ διαδόλου. Ἐκ τοῦ ὅτι ὅμως ὁ ἄνθρωπος τῆς μαγείας συνδέει τὸν τεχνίτην ἄνθρωπον καὶ τὸν θρησκον ἄνθρωπον δὲν ἔπεται ὅτι ἐπιστήμη καὶ θρησκεία ἀποτελοῦσιν ἐξέλιξιν τῆς μαγείας. Ἐνόση ἢ τεχνικὴ ὑπόκειται εἰς τελετουργίας καὶ ἄλλας διατυπώσεις θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος ὅσονδῆποτε τελειοποιημένη καὶ ἂν εἶνε δὲν εἶνε ἀκόμη ἐπιστήμη· ἡ μετάβασις αὕτη προαπαιτεῖ τελείαν ἀνατροπὴν ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἀληθείας: αἱ συνδέσεις δὲν πρέπει νὰ γίνωνται ἐν σχέσει πρὸς ἀνθρωπίνους σκοπούς, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ. Ἡ ἀκριβῆς ὅμως γνῶσις τῆς φύσεως ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ γνωρίσῃ καὶ τὸν ἑαυτὸν του. Τὸ αὐτὸ θὰ εἴπωμεν καὶ διὰ τὴν θρησκείαν: δὲν θὰ κατορθώσωμεν νὰ εὕρωμεν τὴν ἀλήθειαν τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως ἐνόση δὲν κατορθώσομεν νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἡ ἐπιστήμη μαθαίνει τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς φύσεως. Ὁ Θεὸς δέον νὰ νοηθῆ διὰ τὸν ἑαυτὸν του, a parte Dei, καὶ ὄχι ὡς ἀντικείμενον ἠθελημένον ὑφ' ἡμῶν χάριν τοῦ συμφέροντός μας. Ὁ ἄνθρωπος τῆς μαγείας ὄχι μόνον δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὸν τεχνίτην καὶ θρησκον ἄνθρωπον ἀλλὰ καὶ συμβιδάζεται ἄριστα πρὸς αὐτούς: ἀπόδειξις ὅτι ὑφίσταται καὶ σήμερον ἀκόμη καὶ ἴσως μαρτυρεῖ τὴν νοστροπίαν τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν συγχρόνων μας.¹⁾

§ 5. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως δὲν ζῆ μόνος του, ἀλλ' ἐν κοινωνίᾳ, εἶνε μέρος τῆς ἀνθρωπότητος. Ποία λοιπὸν εἶνε ἡ εἰσφορά τῆς ἀνθρωπότη-

1) Π. γ. αἱ ἐν Παρισίοις γνωσταὶ δίκαι τῆς μαύρης μαγείας ἐπὶ Λουδοβίκου XIV, καὶ ὑπόθεσις μαγείας ἐν Γερμανίᾳ κατὰ Ἰανουάριον 1930.

τος, ἢ ὅποια θὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸν του: εἶνε ἢ πόλις, ἢ καλλιτεχνία καὶ ἢ ἐπιστήμη. Πῶς ὁμως εἶνε δυνατὸν νὰ γεννηθῶσι καὶ ἀναπτυχθῶσι τὸ σύνολον τῶν πολιτικῶν, δικανικῶν καὶ οἰκονομικῶν θεσμῶν, τὸ σύνολον τῶν μεθοδικῶς βασανισθεισῶν γνώσεων, τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης τὰ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τοὺς διαφόρους τρόπους τῆς ἐξωτερικεύσεως, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ κοινόν τι σημεῖον ἀναφοράς: Ἐν τῷ μέσῳ τοῦτο ἐπικοινωνίας καὶ συνεννοήσεως εἶνε ἡ γλῶσσα. Βεβαίως συνεννοῦνται καὶ τὰ ζῶα, ἐνταῦθα ὁμως πρόκειται περὶ ὀργάνου συνεννοήσεως δυναμένου νὰ βαστάσῃ ἐλόκληρον τὴν προσπάθειαν πολιτισμοῦ ὅπως εἶνε ὁ ἰδικός μας. Ἡ γλῶσσα εἶνε προϊόν πνευματικῆς λειτουργίας, ἐχούσης σαφῆ καὶ καθαρὰν συναίσθησιν τοῦ ἑαυτοῦ της. Οἱ πρωτόγονοι θεωροῦσιν ὅτι αἱ ὀνομασίαι τῶν ἀντικειμένων εἶνε στενῶς συνδεδεμένοι πρὸς αὐτὰ καὶ ὁ κατέχων τὸ ὄνομα ἐπιβάλλεται ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων. Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἰδίᾳ διὰ τῶν σοφιστῶν διεμορφώθη ἡ γλῶσσα ὡς τι ἐντελῶς ἀνεξάρτητον ἢ κίνησις δὲ αὐτὴ εὔρε τὸ κορύφωμά της εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν ἰδρυτὴν τῆς λογικῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθη καὶ ἡ γραμματικὴ. Μόλις ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἐπανεφέρει τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν πραγματικὴν αὐτῆς θέσιν ὡς ἔκφρασιν τῆς διανοήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν διανοίγει εὐρεῖς ὀρίζοντας.

§ 6. «Ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον», εἶπεν, ὁ Ἀριστοτέλης, δηλ. εἶνε ζῶον ζῶν ἐν κοινωνίᾳ, ἢ δ' ἐξέτασις τῆς ἐν κοινωνίᾳ ζωῆς ἐπιτρέπει νὰ γνωρίσωμεν αὐτὸν καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀκόμη ἀπόψεως. Ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν ἐν κοινωνίᾳ παρουσιάζει βεβαίως χαρακτηριστικὰ ἰδιαίτερα, χαρακτηριστικὰ ἐπιπρόσθετα, ἀλλὰ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ δὲν εἶνε τυχαῖα καὶ ἀδιάφορα, τὰ ὅποια νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀποβάλλῃ. Ἐν ἀρχῇ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία συγγέεται πρὸς θρησκευτικὴν παράδοσιν. Τὸ ἄτομον εἶνε ἀπλῶς ὑποκείμενον, καὶ μόλις μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου γίνεται ἀνεξάρτητον ὑποκείμενον δικαιωμάτων.

§ 7. Καίτοι ἡ φθορὰ εἶνε ὁ νόμος τῆς ζωῆς, βλέπομεν οὐχ ἥττον διατηρουμένην τὴν ἐν κοινωνίᾳ διαδίωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ μέσον τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς δηλ. τὴν γλῶσσαν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ πρὸς διατήρησιν αὐτῆς συνολικὴ θέλησις τροφοδοτεῖται ἀπὸ πνευματικῆς πηγῆς τὰς ὁποίας θὰ συναντήσωμεν, ὅταν ἀπὸ τοῦ κόσμου τῶν συμβόλων χωρήσωμεν πρὸς τὸν λόγον τῆς ὠραιότητος ἢ τῆς ἀληθείας αὐτῶν· δηλαδὴ ἐξετάσωμεν τὴν καλλιτεχνίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Κανὲν ἐκ τῶν δύο δὲν εἶνε προϊόν φυσικῆς ἀνάγκης. Ἡ ζωὴ, ἐν τῇ βιολογικῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως δὲν περιέχει τίποτε τὸ ὅποion νὰ προαγγείλῃ τὴν ἀνιδιοτέλειαν τοῦ πνεύματος. Καὶ τὰ δύο εἶνε δημιουργήματα χαριστικὰ δεικνύοντα τὸν θρίαμβον τῆς ἀναστραφικῆς ἐκείνης κινήσεως ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναζητοῦμεν τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρώπου. Ἡ καλλιτεχνία εἶνε παιδεία (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὑποχρεωτικὴν ἐργασίαν τοῦ πνεύματος). Ὡς λέγει ὁ Schiller: ὁ ἄνθρωπος παίζει μόνον ἐκεῖ ὅπου εἶνε πλήρης ἄνθρωπος καὶ εἶνε ἐντελῶς ἄνθρωπος μόνον ὅταν παίζει. Ἡ καλλιτεχνία, λέγει

ὁ Bacon, εἶνε ὁ ἄνθρωπος προστιθέμενος εἰς τὴν φύσιν. Ἡ θρησκεία ὑπῆρξε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκδηλώσεως, βραδύτερον ὁμως ἀπεχωρίζεται αὐτῆς καὶ οὕτω ἔχομεν σήμερον τὴν καλλιτεχνίαν χάριν ἑαυτῆς.

§ 8. Ἡ ἐπιστήμη εἶνε χωρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν φύσιν· ὁ ἄνθρωπος συγκεντρῶνων τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς συνδέσεως τῶν μέσων πρὸς τοὺς σκοποὺς ἢ ὁποῖα ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς ἐπιτυχίας τῆς τεχνικῆς, κατώρθωσε νὰ ἀποχωρίσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς γνώσεως δι' ἑαυτήν, ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας. Εἰς τὴν ἀρχαιότητα αἱ ἐπιστήμαι δὲν ἐπρόκειτο νὰ χρησιμεύσωσιν πρὸς κατανόησιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου (τοιαύτην ἰδέαν εἶχεν ὁ Πλάτων περὶ τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς γεωμετρίας, τῆς ἀστρονομίας καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς μουσικῆς) μὲ τὸν ὁποῖον ἠσφαλῶντο ἢ οἱ δοῦλοι· ἢ οἱ μάγοι. Ἡ ἀνθρωπότης (ὅπως καὶ οἱ πρωτόγονοι ἀκόμη) κατεγίνετο εἰς τὸ νὰ περιλάβῃ τὸ σύνολον τῶν ὄντων εἰς ἱεραρχικὸν πῖνακα τῶν γενῶν καὶ τῶν εἰδῶν συντεταγμένον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν αὐτῶν. Ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ ἐπέφερε τὴν ῥιζικὴν μεταβολήν· γνῶσις σημαίνει καταμέτρησις, ὁπότε καὶ ἐξηνέχθη τὸ πρῶτον ὡς ἀρχὴ ὅτι· ἡ ὕλη τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἡ ὕλη τῆς γῆς εἶνε μὲν καὶ ἡ αὐτὴ ὕλη ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔχει ἐφαρμογὴν εἰς καὶ ὁ αὐτὸς γνώμων τῆς ἀληθείας. Ἡ θετικὴ ἐπιστήμη χωρεῖ ἀπὸ τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ὕλην καὶ ὄχι ἀπὸ τῆς ὕλης πρὸς τὸ πνεῦμα. Ἡ μαθηματικὴ ἀνάλυσις ἀποτελεῖ τὸ βαθύτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐπιστήμης σπουδαῖον μέρος ἔπαιξεν ἡ μέθοδος τῆς ἐρεῦνης· μόνον ὅταν ὑπάρχει συνειδήσις τῆς μεθόδου ἀποτελεῖ ἡ ἐπιστήμη πραγματικὴν πρόοδον· ἀφ' ἑτέρου ὁμως ὅταν ἡ μέθοδος προσλαμβάνει τὴν μορφήν ἀκάμπτων τύπων εἶνε τοῦτο σημεῖον ὅτι κινδυνεύει νὰ παύσῃ ἢ περαιτέρω πρόοδος καὶ τότε ἀπαιτεῖται ἐπανόστασις διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἡ ἐπιστήμη τοῦ μαρασμοῦ.

Τὸ σύμπαν τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε ἄλλο παρὰ τὸ σύμπαν τῶν μαθηματικῶν. Ποία εἶνε ἡ μορφή τοῦ Σύμπαντος τούτου; ἢ ἔχει καὶ μορφήν; Ἡ πρώτη ἀπάντησις ἦτο ἡ μηχανικὴ θεωρία τοῦ Καρτεσίου· ἡ ἐξίσωσις τοῦ κόσμου εὕρισκετο ἐν τῇ τύπῳ τῆς διατηρήσεως τῆς κινήσεως, τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῆς μάζης ἐπὶ τὴν ταχύτητα. Αἱ δυσκολίαι διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς παγκοσμίου ἔλξεως τοῦ Νεύτωνος, ἡ ὁποία προὑποθέτει ἐνέργειαν ἐξ ἀποστάσεως ἢ ὁμως ἡ αἰτία εἶνε ἀδύνατον ἂν ὄχι νὰ κατανοηθῇ πάντως ὁμως νὰ ἀνακαλυφθῇ μετὰ βεβαιότητος, ὑπῆρξαν ἡ ἀφορμὴ νὰ εἰσαχθῇ ὁ παράγων Θεός. Τέλος ὁ Kant συνεδίβασε τὰ πάντα διὰ τῆς ἀνακαλύψεώς του ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ πνεύματός μας εἶνε ἡ βᾶσις τῆς λογικῆς γνώσεως. Ἀλλὰ καὶ ὁ Kant περιέπεσεν εἰς τὸ σφάλμα ὅτι ἠθέλησε νὰ συναγάγῃ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης ἐκ τῶν μορφῶν τῆς γνώσεως, χωρὶς νὰ ὑποβάλλῃ εἰς βᾶσανον αὐτὰς τούτας τὰς μορφάς. Αἱ πρόοδοι ὁμως τῆς πειραματικῆς ἐρεῦνης ἀνάγκασαν τοὺς ἐπιστήμονας νὰ προσδώσωσιν τὴν δέουσαν σπουδαιότητα εἰς ἓνα παράγοντα τὸν ὁποῖον ἕως τότε

παρημέλησαν συστηματικῶς χάριν εὐκολίας, τοῦτέστιν εἰς τὴν ὕλικήν πραγματικότητα τοῦ ὄργανου τῆς καταμετρήσεως· ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως καθίσταται τοσοῦτω μᾶλλον ἀντικειμενικὴ ὅσον σαφέστερον καθορίζονται αἱ καθαρῶς ἀνθρώπιναι συνθήκαι τῆς καταμετρήσεως καὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν πειραμάτων. "Ὅσον ὀλιγώτερον παραγνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτὸν του ἐν τῇ ἔργῳ τῆς γνώσεως τόσο καλλίτερον θὰ γνωρίζῃ τὸ ἀντικείμενον του. — Ὁ δογματισμὸς ὑπῆρξε πάντοτε κακός, ὁσάκις δὲ οἱ ἄνθρωποι ἐδοκίμασαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ δογματισμοῦ, ἡ φύσις ἐφρόντισε νὰ τοὺς ἀφυπνίσῃ.

§ 9. Αἱ ἐξετασθεῖσαι καθ' ἕκαστον ἀπόψεις, ἧται τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐπιστήμονος ἢ καλλιτέχνου, ὡς ζώου ἢ ὡς ὄντος θρήσκου συγκεντρῶνται εἰς μίαν γενικὴν ἀποψιν: τὴν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρώπου, κατοικοῦντος ἓνα ἠθικὸν κόσμον. Ὁ ἠθικὸς κόσμος θεωρεῖται ὡς ὑπήκων εἰς τὸν κανόνα τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ πρώτη μορφή τῆς ἠθικῆς εἶνε δογματικὴ: τὸ μέτρον θὰ μᾶς δοθῇ ἔξωθεν καὶ ὀφείλομεν νὰ ὑπακούσωμεν ἀνεξετάστως εἰς τὸν νόμον ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν τῆς ἠθικῆς: οἰαδήποτε προσπάθεια διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὸ ἐσωτερικώτερον ἐγὼ θὰ ἐχῇ περιωρισμένην σημασίαν, θὰ ἦτο ἀπλῆ ἀναζήτησις τῆς κατευθύνσεως τῆς ἡμετέρας ἐνεργείας καὶ τῶν ὁρίων τῆς φιλοδοξίας μας.

Ἐὰν τὸ «γνώθι σαυτὸν» τοῦ Σωκράτους ἐσήμαινε μόνον αὐτό, τότε θὰ ἦτο ἀκατανόητος καὶ ἡ ζωὴ του καὶ ὁ θάνατός του. Ὁ Σωκράτης ὁμῶς μετέδωκεν εἰς τὸν κόσμον τῆς ἀρχαιότητος, καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸν σημερινόν μας δυτικὸν πολιτισμὸν, μίαν ὄθησιν, ἓνα ἐνθουσιασμὸν, ἐν τῇ ὁποίῳ ἐνυπάρχει ἡ ἰδέα μᾶς προσπαθείας διὰ τὸν ἄνθρωπον ὅπως, μελετῶν ὅσον τὸ δυνατόν βαθύτερον τὸν ἑαυτὸν του, φθάσῃ εἰς μίαν ἀναγέννησιν, εἰς μίαν ἀνανέωσιν τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ ὄντος: νὰ μὴ λαμβάνηται τοῦτέστι πλέον ὡς γνώμων ἢ ἐνδεχομένη ἐπιτυχία ἢ ἡ ἀποτυχία τῶν πράξεών του, ἀλλὰ ἡ ἀξιολογικὴ ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδίου του ἑαυτοῦ του κρίσις.

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο περὶ ἠθικῆς, καθὼς καὶ τὸ τελευταῖον κεφάλαιον περὶ τοῦ πνευματικοῦ μέρους τοῦ ἀνθρώπου, περιέχοντα πλείστας λεπτοτάτας παρατηρήσεις, εἶνε πολὺ δύσκολον νὰ συνοψισθῶσιν, διὰ τοῦτο προτιμῶμεν νὰ παραπέμψωμεν τὸν ἀναγνώστην εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον τοῦ κ. Brunschvicg.¹⁾ Τοῦτο ὁμῶς προκύπτει σαφέστατα ἐκ τοῦ ὅλου ἔργου του ὅτι τοῦτέστι λίαν ἀνεπαρκῆς, ὡς ῥίξι-

1) Ἄλλα ἔργα τοῦ κ. Brunschvicg: 1) Le monde du jugement. 2) Spinoza et ses contemporains. 3) Introduction à la vie de l'esprit. 4) L'idéalisme contemporain. 5) Le progrès de la conscience dans la philosophie occidentale. 6) L'expérience humaine et la causalité physique. 7) Les étapes de la philosophie mathématique. 8) Le génie de Pascal. 9) Pascal. Pensées et opuscules. 10) Pascal. Oeuvres complètes. 11) Nature et liberté. 12) Ministère de l'Éducation nationale.

κῶς θεωρητική, θὰ εἶνε μία ψυχολογία, ἡ ὁποία θὰ ἔθετεν ὡς σκοπὸν νὰ μελετήσῃ τὰς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως ἀποχωρίζουσα αὐτὰς ἀπὸ τὰ διάφορα σύνολα, τῶν ὁποίων αὐται εἶνε ἡ προϋπόθεσις καὶ διὰ μέσου τῶν ὁποίων εἶνε δυνατὸν αὐται νὰ γινῶσκωσιν ἑαυτάς. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἡ Ἀνθρωπολογία, ὡς τὴν ἐννοεῖ ὁ κ. Brunschvicg, ἀνήκει εἰς τὴν φιλοσοφίαν.

M. T.

Max Weber: Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα. Εἰσαγωγή καὶ μετέφρασις Ἰ. Συκουτρῆ, Ἀθήναι 1933, σελίδες 87.

Τὸ νὰ μεταφράσῃ τις ἓνα ἔργον τοῦ Max Weber εἶναι κατόρθωμα. Ὁ μέγας οὗτος Γερμανὸς ἐπιστήμων, ὁ ὁποῖος, ὀρμηθεὶς ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου (ἰδίᾳ τοῦ ῥωμαϊκοῦ καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ), κατέληξεν εἰς ἐρεῦνας κοινωνιολογικάς, οἰκονομολογικάς, γνωσιολογικάς, ἱστορικάς (καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἱστορίαν τῆς μουσικῆς ἐκαλλιέργησε), θρησκευτολογικάς κλπ., ἀνέπτυξεν ὕψος, τὸ ὁποῖον, πιεζόμενον ἀπὸ τὸ βᾶρος τῶν καταπληκτικῶν εἰς ἔκτασιν καὶ βάθος γνώσεών του, ὡς καὶ ἀπὸ τὴν ἀφάνταστον πολυμέρειαν τῆς δημιουργικῆς προσωπικότητός του, ἐμφανίζει τὴν πυκνότητα τῆς συνθέσεως ἐκείνης, ἡ ὁποία εἶναι ταυτοχρόνως καλλιτεχνικὴ καὶ λογικὴ, μουσικὴ (ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς ἐνορχηστρωμένης «συμφωνίας») καὶ ἐπιστημονικὴ. Πρέπει νὰ εἴμεθα εὐγνώμονες εἰς τὸν Ἰ. Συκουτρῆ, διότι ἀπεφάσισε καὶ κατώρθωσε νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἐλληνικὴν μίαν ἀπὸ τὰς ὠραιότερας μικρὰς πραγματείας (πρόκειται περὶ ὀμίλιας μάλιστα) τοῦ Max Weber. Ὑπερνικήσας (κατ' ἀρχὴν τοῦλάχιστον) ἐπιτυχῶς ὅλας τὰς δυσκολίας τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ὕψους, κατώρθωσεν ὁ μεταφραστὴς νὰ χαρίσῃ εἰς τὸ ἐλληνικὸν ἀναγνωστικὸν κοινὸν ἓνα ἀπὸ τὰ πολυτιμότερα καὶ ἐκλεκτότερα δῶρα.

Ἡ πραγματεία τοῦ Max Weber, τὴν ὁποίαν μετέφρασεν ὁ Συκουτρῆς, δὲν ἀφορᾷ ἀπλῶς, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὸν τίτλον τῆς μόνον, τὴν ἐπιστήμην «ὡς ἐπάγγελμα», ἀλλ' ἀφορᾷ, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἀρχικῆς σημασίας καὶ εὐρύτητος, τὴν ὁποίαν ἔχει εἰς τὴν γερμανικὴν ἡ λέξις «Beruf», κυρίως τὴν «ἀποστολήν» τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἐπιστήμονος, τὸν «προορισμὸν τοῦ ἐπιστήμονος», ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ μεταφραστὴς ἐν ὑποσημειώσει δηλοῖ. Ἡ σκέψις τοῦ νὰ μετα-